

ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
УНИВЕРЗИТЕТА У ПРИШТИНИ

ВЕК СРПСКЕ ГОЛГОТЕ (1915–2015)
I–III

Књига I Историја

Косовска Митровица
2016.

ЈОВАНА Д. ШАЉИЋ,¹ ИСТР. САР.

МИЛУН С. СТИЈОВИЋ,² ИСТР. САР.

ИСТОРИЈСКИ ИНСТИТУТ БЕОГРАД

РЕГРУТАЦИЈА АЛБАНАЦА У СРПСКУ ВОЈСКУ 1915. ГОДИНЕ: УЗРОЦИ И ПОСЛЕДИЦЕ³

АПСТРАКТ: У раду је приказана регрутација Албанаца у српску војску, спроведена почетком 1915. године, као и сви проблеми који су проистекли из одлуке да се муслимани, пре свега млади Албанци, упуте у кадар српске војске током Првог светског рата. Учешће Османског царства на страни Централних сила Немачке и Аустроугарске, позив на свети рат и одбојност према новој хришћанској управи утицали су на то да се муслиманско становништво нових српских области већ на самом почетку окрене против своје нове земље. Иако су се српске војне и цивилне власти строго држале начела да се верски обичаји муслимана, нарочито они везани за њихову исхрану, у јединицама српске војске морају строго поштовати, то није значајније допринело њиховој асимилацији. Дезертерства, као и отворене побуне и негодовања, постајали су током 1915. године све учесталији, а нарочити отпор према служењу у српској војсци показивали су млади Албанци.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Први светски рат, српска војска, Албанци, муслимани, регрутација, побуне, бекства.

1 jovanasaljic@yahoo.co.uk

2 milunstijovic@yahoo.com

3 Рад је настао као резултат истраживања у оквиру пројекта Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије: *Европа и Срби (1804-1918): њодсцији и искушења европске модерне*, бр. 177031.

Бедем царства, живи зид Турске ка Европи, последња линија одбране Царства, неки су од епитета приписиваних албанском становништву Косовског вилајета од 1877. године, када је формиран, па све до Првог балканског рата, када је српска војска ослободила ово подручје и прикључила га матици. Без развијене националне свести, одани пре свега исламској вери, Османском царству и султану, представљали су заиста најчвршћи живи зид Турске према хришћанским земљама Европе, због чега им је султан Абдул Хамид II, чију су чак и личну телесну гарду чинили Албанци, сталним уступцима и бројним повластицама омогућио да стекну, неформално, ексклузиван положај у држави (Јагодић, 2009, стр. 363). Захваљујући неравноправном положају Срба у Царству, које је суштински почивало на супремацији муслимана над хришћанима, Порта је својом политиком попуштања Албанцима додатно подстицала такав неравноправан положај, чинећи бројне уступке албанском становништву и његовим првацима. Мада је касније, у време младотурака, овакав ексклузиван положај донекле сузбијан, читав период Абдул Хамидове власти је представљао идеал благостања за Албанце, чијом лојалношћу ослабљено Царство није желело да се игра (Јагодић, 2009, стр. 362). Силни у таквом свом положају, наоружани и имуни на било какву кривичну одговорност, Албанци су били господари живота и смрти све до 1912. године, када су се пробудили у Краљевини Србији – наједном у равноправном положају са својим српским комшијама. Навикнути да на однос муслимана и хришћана гледају искључиво као на однос господара и раје, нису се лако мирили са новим статусом, сматрајући нову српску управу тек привременом, нарочито када је непуне две године касније отпочео и Први светски рат.

У Први светски рат је, заједно са новоослобођеном територијом, ушло и ново становништво Србије – хришћани и муслимани. Иако је, захваљујући Цариградском уговору који је Србија закључила са Османским царством марта 1914. године, муслиманско становништво нових крајева Србије наставило да ужива одређене привилегије, попут ослобађања од војне обавезе и плаћања војних такси, по уласку Турске у рат, те самим тим и прекидом дипломатских односа између две земље, одлучено је да се приступи регрутацији муслимана из нових српских области, не толико у циљу попуне људством, колико у циљу стицања пуне равноправности у правима и дужностима свих држављана Краљевине Србије и њиховог чвршћег везивања за Србију и њену судбину.⁴

4 Војни архив (=ВА), пописник (=П) 3, кутија (=К) 81, фасцикла (=Ф.) 4, број документа (=док. бр.) 8/21, командант Трупа нове области, генерал Д. Поповић – Врховној команди, 25. новембра/8. децембра 1914, у Скопљу.

Према извештајима окружних начелника новоослобођених области, у њима је живело око 700.000 муслимана, од чега су око 60% чинили Албанци, њих нешто преко 400.000. Највећи број, близу 160.000, живео је у Приштинском округу, а следили су га Призренски са 116.000, Тетовски са 65.000 и Дебарски са 42.000 албанских становника.⁵ Осим њих, регрутацији је подлегао и незнатан број албанских младића из старих крајева Србије, из Јабланичког среза Врањског округа, у коме је, махом у пограничним местима са Косовским вилајетом, до 1912. године живело нешто мање од 2.000 Албанаца. (Шалјић, 2016, стр. 128-129). Регрутацији муслимана, која је почела првог дана 1915 подлегли су младићи рођени 1892, 1893. и 1894. године.⁶ Према предлогу команданта Трупа нове области, сви су упућени у старе границе на одслужење рока и нису се смели користити за гоњење турско-бугарских комитских чета.⁷ Осим тога, наређено је да њихова исхрана буде у складу са исламским верским прописима као и да се у јединицама налази по један хоџа за обављање муслиманских верских обреда.⁸ Ипак, то није значајно допринело асимилацији муслимана у српску војску, а као нарочито отпорни показали су се млади Албанци. Примера ради, у Кумановском пуковском округу, од свих обвезника муслимана, само су Албанци одбили да положе заклетву, док се у Призренској пуковској окружној команди Косовске дивизијске области од 1743 позвана регрута, појавило, махом под жандармском пратњом, њих 352.⁹ Остали су сви пребегли у Албанију. Извештаји о пребезима редовно су слати надлежним министарствима. Примера ради, већ првог дана регрутације заседа 10. чете Граничне трупе ухватила је током ноћи 11 Албанаца регрута у покушају бекства, док је касније током дана ухваћено још 50 Албанаца, од којих су 20 били регрути, док су остали били Албанци из Албаније који су за новац преводили регруте преко границе.¹⁰ Такође,

5 Табеларни преглед броја муслимана по окрузима, као и укупну националну и полну структуру муслиманског становништва нових области Србије, на основу извештаја окружних начелника, видети у: Јагодић (2013, стр. 115–152).

6 ВА, ПЗ, К81, ф. 4, док. бр. 8/28, Министар војни, пуковник Р. Бојовић – Врховној команди, 18/31. децембра 1914, у Нишу.

7 Архив Србије (=АС), Министарство иностраних дела (=МИД), Политичко одељење (=ПО), ролна микрофилма 466, фасцикла (=ф.) XIX, бр. 29, командант Трупа нове области, генерал Д. Поповић – министру војном, пуковнику Р. Бојовићу, 25. марта/7. априла 1915, у Скопљу.

8 АС, МИД, ПО, ролна микрофилма 466, ф. XIX, бр. 29, командант Трупа нове области, генерал Д. Поповић – министру војном, пуковнику Р. Бојовићу, 4/17. јануара 1915, у Скопљу.

9 ВА, ПЗ, К81, ф. 4, док. бр. 8/42, командант Трупа нове области, генерал Д. Поповић – министру војном, пуковнику Р. Бојовићу, 21. јануара/3. фебруара 1915, у Скопљу.

10 АС, МИД, ПО, ролна микрофилма 466, ф. XIX, бр. 29, Војно министарство, Опште војно одељење, Генералштабни одсек – Министарству иностраних дела, 12/25. јануара 1915, у Нишу.

према извештају командира 21. чете Граничне трупе, патрола ове чете је наишла на групу од осам наоружаних регрута Албанаца у покушају бекства. Након борбе, ухваћена су три регрута, док су петорица успела да пребегну у Албанију.¹¹ Како се испоставило, бегунци су у Албанију превођени и организовано, за новац, и то уз помоћ бугарских комитета. Иван Тодоровић, бивши егзархијски учитељ из Тетовског округа и војни обвезник, ухваћен је по повратку из Албаније на Сињем Камену и код њега је пронађена једна „Карта на Царство Блгарско”, турски пасош који је гласио на његово име и четири бугарске новчанице од по 20 лева у злату. На саслушању је изјавио како се у Тетову и Скопљу састају чланови бугарског комитета, који одржавају везе са бугарским комитетом у Софији и од њега добијају новац са задатком да становништво нових крајева Србије подбуњују на бекство. Тетовски комитет употребљава за калаузе (гласнике) Турке, који бегунце разрађеним каналима преводе у Албанију и враћају се назад по нове. Сам Тодоровић је, по сопственом признању, имао задатак да бегунце одведе у Скадар код извесног попа Методија, управитеља манастира Лешачког, који је у Скадру окупљао бугарске чете, чији је задатак био да заједно са Албанцима нападају Србију. До Скадра није стигао пошто је, како наводи, био претучен и опљачкан у албанском селу Чајле, због чега је побегао назад на српску територију.¹² Овакви примери свакако нису били ретки, с обзиром на чињеницу да је Бугарска сањала о потпуном потискивању Србије са балканског југа и заједничкој западној граници са Албанијом (Екмечић, 1973, стр. 221). Бугарски и турски агенти на терену ширили су негативну пропаганду против Србије, што је њихова штампа пратила у стопу. Примера ради, српски посланик у Цариграду Јаков Ненадовић протествовао је код великог везира због писања цариградског листа „Танин”, у коме се наводе примери силовања и убистава почињених од стране српских чиновника над Бугарима и муслиманима у Македонији, због чега лист позива на образовање муслиманских чета против српског зулума.¹³ Министар унутрашњих дела известио је, почетком јануара 1915, како муслимани на читавој новој територији добијају кришом неке турске новине у којима

11 АС, МИД, ПО, ролна микрофилма 466, ф. XIX, бр. 29, командант Трупа нове области, генерал Д. Поповић – министру војном, пуковнику Р. Бојовићу, 22. јануара/4. фебруара 1915, у Скопљу.

12 АС, МИД, ПО, ролна микрофилма 466, ф. XIX, бр. 29, саслушање Ивана Тодоровића, бившег егзархијског учитеља, 18/31. маја 1915, канцеларија III одсека Граничне трупе у Штировици.

13 АС, МИД, ПО, ролна микрофилма 430, ф. XIV, бр. 7, Ј. Ненадовић – Министарству иностраних дела, 8/21. октобар 1914. у Цариграду.

стоји да ће Турци заједно са Бугарима да нападају Србију из Албаније и из Струмице.¹⁴ Командант Трупа Нове области, генерал Дамјан Поповић, послао је у исто време извештај министру војном да се муслиманима нових крајева тајно дотурају новине штампане у Пловдиву, у којима им се препоручује да ни у ком случају не пристају да се боре као српски војници против турских савезника, већ да беже у Бугарску, која ће их радо примити. Такође пише да сви они који не успеју да побегну, у првој борби треба да се предају аустријској војсци која ће их третирати као и Бугаре. Цивилном становништву је, с друге стране, препоручено да чине све што могу на штету Србије: помажу турским и бугарским комитама у саботирању железничких пруга, телеграфских и телефонских линија и путева. На крају се наводи да ће сви муслимани који се оглуше о ове захтеве бити проглашени неверницима.¹⁵ У позадини оваквих прогласа стајао је и позив на свети рат – џихад, који је Турска, по уласку у рат на страни Централних сила, упутила свим муслиманима света – од Индије до Алжира. Како свети рат није узео маха тамо где је то од њега највише очекивано, пре свега међу муслиманима Русије и енглеских и француских колонија по Африци, објављен је „Додатак светој фетви“, који је, како се чини, био написан управо за муслимане Србије и Балкана, и то у режији цариградског Одбора за уједињење ислама.¹⁶ Додатак светој фетви је прилагођен муслиманском становништу наших крајева, којем се делио у виду посебних прогласа, од којих је најзаступљенији био проглас друштва „Уједињење ислама“:

„Муслимани! До јуче се лепршала османлијска застава са светим знамењем полумесеца у нашој драгој отаџбини, а данас се вије прљава застава Срба који својим гнусним ногама газе свети гроб султана Мурата на Косову... Овај ниски народ шаље вас у борбу против Аустро-Угарске и Немачке који су савезници муслиманског калифата... Убијајте више и ниже официре, бацајте у ваздух магацине с муницијом, рушите железничке и остале мостове, јер ћете на тај начин извршити заповест пророковог пуномоћника – нашег честитог падишаха.”¹⁷

14 АС, МИД, ПО, ролна микрофилма 466, ф. XIX, бр. 29, Министарство унутрашњих дела – Министарству иностраних дела, 8/21. јануара 1915, у Нишу.

15 АС, МИД, ПО, ролна микрофилма 466, ф. XIX, бр. 29, Министарство војно – Министарству иностраних дела, 12/25. јануара 1915, у Нишу.

16 АС, МИД, ПО, ролна микрофилма 466, ф. XIX, бр. 29, командант Трупа нове области, генерал Д. Поповић – министру војном, пуковнику Р. Бојовићу, 27. марта/9. априла 1915, у Скопљу, у прилогу: Додатак светој фетви.

17 АС, МИД, ПО, ролна микрофилма 466, ф. XIX, бр. 29, проглас друштва „Уједињење ислама“ нашим муслиманима (један одломак из прогласа).

У свом писму министру војном, командант Трупа нове области, генерал Дамјан Поповић, нагласио је потребу сузбијања овакве негативне пропаганде страних агената и штампе, тиме што ће се јавно, путем новина и других гласила, демантовати ови наводи, а муслиманима дозволити у потпуности практиковање њихових верских обреда.¹⁸ Како је аустријска пропаганда била нарочито усмерена ка албанском становништву, начелницима нових српских округа је препоручено да што чешће разрађују тезу да овај рат није свети рат за муслимане, већ, како се наводи, измеђарство Немцима и Аустријанцима; да им аргументација буде што јача и пријемчивија за најшире слојеве турског и арнаутског живља, те да тако написане чланке протурају међу муслимане, а нарочито у Арнаутлук:

„Наша политика може се рећи у три речи: Тражите присталице за нашу ствар; међу њима истакните најбоље и најпопуларније а међ најбољим и најсигурнијим нађите другог Ариф-Хикмета и направите га вођом. Учините да Арнаутлук овај рат не сматра за свети рат, већ за измеђарство Аустрији и Немачкој...”¹⁹

Ипак, и поред оваквих настојања српских власти да придобију локално муслиманско и нарочито албанско становништво, наставило се са бекствима и разним врстама диверзија, а осим у Албанију, Бугарску и Грчку, било је и оних који су одлазили у Црну Гору, и то не само регрути, већ и цивилно становништво. Црногорске власти су једном приликом послале списак од 25 Албанаца, српских поданика из округа Митровице, који су се у том тренутку налазили на Цетињу.²⁰ У одговору српске владе стајало је да се сви могу вратити назад, осим Хусејина Фератовића и Мехмеда Адемовића, који су означени као велики зликовци још у време турске управе.²¹ Према извештају Гњиланске пуковске

18 „Сматрам да је веома потребно да се ове лажи аустријских агената, католика и бугараша, стварно демантују, тј. да храна муслимана буде тачно по њиховим верским правилима, да им се да слободно време за свршавање молитви, да се обрати пажња сарањивању и да о овоме води строг рачун оца и нишки муфтија...” АС, МИД, ПО, ролна микрофилма 466, ф. XIX, бр. 29, командант Трупа нове области, генерал Д. Поповић – министру војном, пуковнику Р. Бојовићу, 4/17. јануара 1915, у Скопљу.

19 АС, МИД, ПО, ролна микрофилма 466, ф. XIX, бр. 29, извештај Милутина Мићића, чиновника Конзуларног одељења, о путовању кроз Солун, Битољ и Охрид, 11/24. фебруара 1915, у Нишу.

20 АС, МИД, ПО, ролна микрофилма 466, ф. XIX, бр. 29, Краљевина Црна Гора, Министарство спољних послова – Ђ. Михаиловићу, краљевском српском посланику, 23. августа/5. септембра 1915, на Цетињу.

21 АС, МИД, ПО, ролна микрофилма 466, ф. XIX, бр. 29, председник српске владе Н. Пашић – Ђ. Михаиловићу, краљевском српском посланику, 23. августа/5. септембра 1915, у Нишу.

околује команде, у срезу Гњиланском округа Косовског избили су нереди након што су локални Албанци покушали да спрече одвођење регрута. Том приликом су погинула четворица изгредника, а један је рањен. По извештају полицијске власти, Албанци су приликом позива изјавили да они нису ни турском цару давали војску, а сада се позивају да служе српског краља.²² Командант Дебарског пуковског округа је известио да је 166 регрута муслимана пребегло у Албанију, а шеф железничке станице у Вучитрну доставио је команданту Косовске дивизијске области извештај следећег садржаја:

„Част ми је известили команданта да сам 4. јануара 1915. године, приликом пролаза воза бр. 1221 који је возио Арнауте из Митровице, са своје команде чуо овај разговор: 'Одмах чим стигнемо, ако нам даду оружје и муницију, тражићемо да нас терају на Швабу, па ћемо их пуштити што ближе и онда заједно са њима напасти на Србе, и тако ће наше Косово од нас бити освећено'.”²³

Након бројних проблема, побуна, јавних негодовања и изражених бекстава, у команди Нишких резервних трупа се током јануара месеца 1915. године окупило око 7000 муслимана (Шалић, 2015, стр. 354). Бекства су и даље била на дневном реду, а дешавало се да у току једног дана побегне и по 80 регрута.²⁴ Будући да је већина регрута из редова албанског становништва упућена у Комбиновани одред Одбране Београда, а потом и у Дринску дивизију II позива, командантима батаљона у које су распоређени стигла је и депеша о забележеним карактерним особинама војника Арнаута на основу извештаја насталог током њиховог боравка на обуци у Нишу. У извештају се наводи да су Арнаути, као војници у кадру, готово једнаки Арнаутима у селу: ћутљиви, неповерљиви, затворени и тврдоглави. Склони су трговини и уопште размени предмета. Физички су здрави, а душевно врло осетљиви. Симпатије испољавају само према својима, не трпе строгост и јако је код њих развијена мржња према страноме. Доста су побожни и ради да никаквог занимања нити посла немају петком. Сва практична вежбања веома лако савлађују јер су физички јаки. Ипак, са унутрашњим уређењем и војничким васпитањем иде доста тешко, јер

22 ВА, ПЗ, К81, ф. 4, док. бр. 8/42, командант Трупа нове области, генерал Д. Поповић – министру војном, пуковнику Р. Бојовићу, 21. јануара/3. фебруара 1915, у Скопљу.

23 ВА, ПЗ, К81, ф. 4, док. бр. 8/42, командант Трупа нове области, генерал Д. Поповић – министру војном, пуковнику Р. Бојовићу, 21. јануара/3. фебруара 1915, у Скопљу.

24 ВА, ПЗ, К81, ф. 4, док. бр. 8/91, командант Комбинованог одреда, пуковник Д. Туфегџић – команданту Одбране Београда, 20. маја/2. јуна 1915, Топчидерско брдо.

наставници не знају њихов језик. Међусобно говоре већином арнаутски и турски, као и са својим старешинама са којима се споразумевају преко тумача, док српски зна врло мали број. Слагање Арнаута са Турцима је веома добро, али се најбоље слажу Арнаути међусобно, нарочито ако су из истих општина и села, док су према хришћанима неповерљиви. Иначе су нерасположени што су у српској војсци, јер кажу да је нису служили ни под Турцима. Исхрана је по њиховом верском обичају, а за куваре су захтевали своје људе што им је по жељи и учињено.²⁵

Ипак, у пракси су се ствари показале далеко сложеније него у самом извештају. Командант 4. батаљона 12. кадровског пешадијског пука Браничевског одреда у Пожаревцу изнео је следећа запажања из своје јединице: за Албанце каже да храну не примају ако исту није претходно пробао неко њихов, наређења извршавају тек ако им се понове 3–4 пута или се повуку за рукав. У настави и предавањима сви тврде да не знају српски, а када се упитају за личне потребе: да ли воле да их краљ пусти кућама, да ли имају новца и слично, тада одговарају на чистом српском језику, као и када иду у куповину личних ствари. Када им се рад продужи за један сат без одмора, већина сама себи даје одмор и оде са вежбе. Као стражари у логору и око њега, не само што не забрањују својима излазак, већ им у томе и помажу, нарочито ако неко хоће да бежи, тада му у бекству помаже цела стража. Свако удаљавање војника из команде одвија се уз знање и помоћ свих војника Арнаута. Подофицире не сматрају строго за старешине, па им и не извршавају наређења, нарочито ако у близини нема ниједног официра. Стално се распитују где су аустријска и бугарска граница, а када их питамо зашто, одговарају: „Па зато што хоћемо да се бијемо са Бугарином и Швабом јер је и Бугарин сада Шваба.”²⁶

Командант 4. батаљона 19. кадровског пешадијског пука Одбране Београда, састављеног већином од обвезника Албанаца из околине Приштине, Њилана, Призрена, Тетова, Кичева и дуж долине Лаба, капетан Димитрије Кузмановић, у свом извештају је детаљно описао побуну која је у том батаљону избила уочи муслиманског верског празника Рамазана. Иако је стигло обавештење од врховног муфтије о датуму почетка муслиманског месеца поста, као и о томе да су војни обвезници ослобођени његовог придржавања током трајања војне вежбе, регрути су одлучили да са рамазанским

25 ВА, ПЗ, К72, ф. 5, док. бр. 22/9, по заповести начелника Штаба Врховне команде, војводе Р. Путника – команданту Одбране Београда, 24. априла/7. маја 1915. у Крагујевцу (видети Прилог 1.)

26 ВА, ПЗ, К72, ф. 5, док. бр. 22/6, командант четвртог батаљона XII кадровског пука, капетан С. Михаиловић – команданту XII кадровског пука, 29. јуна/12. јула 1915, у Средњеви.

постом отпочну дан раније уз повике: „Убијајте, стрељајте, ручак нећемо да примамо... У Алексинцу нам силом дадосте шајкаче, па сад кад нас до-терасте овде, приморавате нас и на Рамазан да једемо, сутра нас можете натерати и у цркву да идемо.”²⁷ Том приликом притворена су и испитана два каплара из 1. и 4. чете овог батаљона, за које Кузмановић истиче да се све до тада на њих са сигурношћу и поузданошћу могло рачунати за рад са сународницима, и током вежбе и током самих ратних операција, међутим, као коловође ове побуне показали су се, напротив, веома несигурни, штавише и опасни, с обзиром на чињеницу да је „маса радије слушала њих него све своје остале старешине нашег елемента”.²⁸ Као најупорнија и најнепослушнија означена је прва чета овог батаљона у којој су били све сами Лабљани који су, како се наводи, својим држањем окуражили на овај корак и остале у батаљону. Како стоји у извештају, и после шестомесечног служења у кадру показале су се и јасно испољиле њихове урођене особине да никога не слушају и да раде оно и онако како мисле да је за њих добро и повољно. Српски не говоре, а у једној чети састављеној од све самих косовских Арнаута једва су се могла наћи четири војника за тумаче, на сваки вод по један, што ствара несавладиве тешкоће. У строју се ређају тако што највећи стају у средину, а најмањи се поређају на десном крилу. На питање команданта зашто је то тако, њихови наставници су изјавили да Арнаути воле да буду у строју груписани по селима и општинама из којих долазе, па ма како их ми поставили, они се доцније прикупе како желе. Такође, ноћу не леже по просторијама које су им одређене, већ иду и траже своје сељаке да легну крај њих. Са шајкачама не могу да се измире, већ носе испод њих своје арнаутске капе, а такође је примећено и да су врло нечисти и да пију воде из истог суда из кога се запирају, по њиховом обичају, по свршеној нужди. Како наводи Кузмановић, команданти батаљона су имали великих мука док то нису искоренили јер су стражари, постављени да их пазе, такође мухамеданци, који им све попуштају. Уопште, овако мали број официра, подофицира и каплара по четама састављеним искључиво од Арнаута представљао је и највећи проблем. Осим тога, готово сви каплари су муслимани који су раније служили у турској војсци. Због тога је Кузмановић, истичући да се не зна где би их било опасније употребити, у предњој линији или у резерви, предложио да се у овај батаљон, ради одржавања реда и дисциплине, упути која добровољачка чета из добровољачког батаљона мајора Војина Поповића, уз закључак:

27 ВА, ПЗ, К72, ф. 5, док. бр. 22/6, командант четвртог батаљона XIX кадровског пука, капетан Д. Кузмановић – команданту XIX кадровског пешадијског пука, 17/30. јула 1915, положај.

28 Исто.

„Но, с обзиром на то што је ово елемент друге, према нама од вајкада непријатељски расположене народности, који је силом околности, под претњом и стражарно, дотериван на одслужење рока, који пред собом нема никаквих идеала и кога нису никада вукли нити пак сада вуку, ма какви осећаји према нашој отаџбини, коју не сматра као своју и чији сународници ван граница наше отаџбине и данас воде борбу са нама и нашим савезницима у овом рату, налазимо, да се и поред свих мера које се буду предузеле за потпуну извежбаност и дисциплиновање, ипак овај елемент никада неће показати сигуран и користан за употребу у борби и за нашу општу ствар, него ће, напротив, увек и у свако доба користити и најмању прилику да својом способношћу и снагом штавише нанесе нам и штете, а користи нашем општем непријатељу кога он стварно, али без свесно под сугестијом других, ипак још непрестано симпатише.”²⁹

Командант 19. кадровског пешадијског пука је подржао овај извештај и команданту Комбинованог одреда изјавио да је овај елемент, од раније гуран, подбадан и припреман од стране Аустријанаца да нам смета и да нас мрзи, непомирљив према нама и вековни непријатељ Србинов, ступањем у редове српске војске своје нерасположење према Србији могао само да појача: „Због тога тврдо верујем да нам овај елемент, не велим никада али сигурно у ближој будућности, неће бити одан и поуздан.”³⁰ Иако са данашњег становишта готово пророчке, ове тврдње су се показале као тачне већ у најближој будућности, током одбране Београда у јесен 1915, када је свакодневно на страну непријатеља бежало и по неколико десетина војника, окрећући пушке ка својим претпостављенима.³¹ Према извештају команданта 4. мухамеданског батаљона 19. кадровског пука, датираном на 13. новембар 1915. године, из овог батаљона, који су махом чинили косовски Арнаути, сви су се разбежали, тако да је у њему остало свега 50–60 војника.³² Након тога, дејство мухамеданских батаљона као самосталних је престало, преостали војници су разоружани и упућени у позадину, одакле су готово сви побегли током повлачења српске војске.³³

29 Исто.

30 ВА, ПЗ, К72, ф. 5, док. бр. 22/6, командант XIX кадровског пешадијског пука – команданту Комбинованог одреда, 20. јула/2. августа 1915, положај.

31 ВА, П7, К25, ф. 1, док. бр. 10/4, командант XIX кадровског пешадијског пука, пуковник Ж. Поповић – Врховној команди, 8/21. октобра 1915, војиште.

32 ВА, П6, К108, ф. 3, док. бр. 16/1, командант V пука II позива – команднту Дринске дивизије II позива, 13/26. новембра 1915, Радевац.

33 ВА, П6, К108, ф. 3, док. бр. 16/2, командант Дринске дивизије II позива – команднту I армије, 13/26. новембра 1915, положај; ВА, П6, К108, ф. 3, док. бр. 16/2, командант Дринске дивизије II позива – команданту допунског муслиманског батаљона, 31. новембра/12. децембра 1915, положај.

Одлука о регрутацији муслимана, превасходно настањених у новим српским областима, ослобођеним од османске власти, једва две године раније, показала се за српске војне и политичке циљеве као двосекли мач. Иако је потреба за изједначавањем хришћанског и муслиманског живља нових српских области, не само у правима, већ и у обавезама према новој држави, представљала неопходан принцип на коме су инсистирале не само српске власти, већ и само хришћанско становништво нових крајева, (Шалјић, 2015, стр. 351, 362) оваква одлука се показала, колико погрешна толико и опасна по српску државу. Следећи турског султана у позиву на свети рат – џихад против, како је наглашено, „непријатеља калифата”, и поведено турском, бугарском и аустријском пропагандом, која је пратила објаву светог рата у стопу, активно делујући на свим подручјима Балканског полуострва настањеним муслиманима, муслиманско становништво се нашло у улози политичког пијуна своје дојучерашње земље и њених савезница, слепо пратећи духовни позив на световни рат. С друге стране, и без султанове фетве, муслимани нису били склони новој хришћанској, те самим тим за њих и неверничкој управи и земљи, сматрајући наметнути равноправан положај, са дојуче потчињеним хришћанима, понижавајућим. У томе је нарочито предњачило албанско становништво које је чинило и највећи проценат муслиманског живља нових крајева Србије. Већ од првог дана њихове регрутације у кадар српске војске било је евидентно да од лојалности српској држави нема ни говора. О томе су најбоље сведочили команданти јединица у којима су се налазили регрути Албанци, подносећи редовно извештаје Врховној команди и својим претпостављенима, уз упозорења о опасности њихове употребе у борбеним дејствима, што се на крају и показало као тачно. Тако се претпоставка српских војних и цивилних власти о бржој асимилацији муслиманског и, нарочито, албанског становништва кроз изједначавање права и дужности у новој држави показала као нереална и, заправо, ничим изазвана, стварајући само супротан ефекат. Други циљ, попуна војних јединица људством, које је Србији у ратним временима заиста било неопходно, још је мање испунио очекивања и показао се као опасан, нарочито када је у Одбрану Београда упућен велики број албанских регрута. Све то заједно, укључујући, пре свега, иницијалну одлуку српске владе да се по ступању Османског царства у рат свим муслиманима нових српских области забрани да напусте земљу и траже османско држављанство, што су до тог тренутка чинили, оставило је дугорочне последице по српске државне и националне интересе.

Прилог 1.
Особине војника Арнаута

Штаб Врховне команде, Оперативно одељење
– Команданту Нишких резервних трупа

За распоред и употребу рекрута мухамеданаца по јединицама операт. војске, када буду завршили обуку, потребно је да њихови наставници и остале претпостављене старешине, на основу стеченог искуства и запажања за време обуке и васпитања даду одговоре по овим питањима:

1. Какве су у општим држањима карактерне особине рекрута мухамеданаца, њихови обичаји и навике за време бављења у кадру?
2. Какве су њихове моралне особине (душевно стање и расположење, осетљивост, приврженост, љубав, мржња);
3. Какви су њихови верски обичаји за време бављења у касарни; побожност?
4. Каква је њихова физичка издржљивост у погледу издржавања --- и тешкоћа у војној служби;
5. Њихова сналажљивост и у чему се нарочито истиче;
6. Воља и расположење за војну службу. Одушевљење или нерасположење што су у нашој војсци.
7. Какво је међусобно слагање рекрута? Опште ли сви међу собом или се издвајају у групе и како.
8. Слагање између Турака и Арнаута; између Православних и мухамеданаца;
9. Исказују ли отворено своје осећање расположења или нерасположења према нашој отаџбини; ако исказују речима или делом нерасположење, онда у ком правцу и за кога?
10. Којим језиком опште међусобно, а којим са својим старешинама; знају ли сви српски и како разумеју команде и објашњења теоријска?
11. Како се опходе са старешинама; јесу ли поверљиви и да ли су старешине – наставници успели да им се приближе и задобију њихово поверење?

12. Какав је начин исхране мухамеданских регрута; шта не једу од јела и ко им справља јело?
13. Могу ли се од рекрута мухамеданаца одабрати отреситији и поузданији за старешине – десетаре?
14. Међу нашим старешинским кадром – наставницима код рекрута има ли официра и подофицира који знају турски и арнаутски, ако има, који су?
15. На основу свега изложеног по предњим питањима одговорити: да ли би се рекрути мухамеданци могли употребити у оперативној војсци ускупно, или формирати у мање јединице, и колике (по водовима или четама)?

Одговоре по предњем послати до 20. ов. мес.

Потписани
По зап. нач. штаба,
Помоћник, Пуковник
Живко Павловић

Штаб Врховне команде, Оперативно одељење
– Команданту Одбране Београда

Пошто су разрезом регрута Обр. 13789 регрути мухамеданци додељени Комбинованом одреду то ради што правилнијег опхођаја са њима као и што рационалније њихове тактичке употребе, шаљу се подаци о њиховим карактерним и моралним особинама као и обичајима, добијени из команде у којој су се (до сада) вежбали, с молбом, да се доставе Команданту Комбинованог одреда.

1. Карактерне особине регрута – Арнаута малобројне су. Као војник у кадру, готово је једнак Арнаутину у селу: ћутљив, неверљив, затворен, тврдоглав. Ове особине труде се да пренесу и у војсци. Склони су трговини и уопште размени предмета.
2. Физички су здрави, а душевно њихово стање тешко је оценити. Осећају бол и жаљење за својом кућом и својима. Врло су осетљиви. Своју симпатију испољавају само према својим друговима. Не трпе строгост и јако је развијена код њих мржња према страноме.

3. Своје верске обичаје донели су у касарну од својих кућа. Купање у овоме се највише испољава. Доста су побожни. Ради су да никаквог занимања, ни посла, немају петком.
4. Сва практична вежбања веома лако савлађују, јер су физички јаки.
5. Природно бистри, вечито неповерљиви, труде се да постигну у обуци врло добар успех. Са унутрашњим уређењем и васпитањем војничким иде доста тешко, зато што наставници не знају њихов језик.
6. Арнаути су нерасположени што су у нашој војсци, јер нису ни под Турцима служили војску, али то јавно не испољавају.
7. Међусобно слагање код њих је врло добро. Нарочито се издвајају по општинама и селима.
8. – Слагање Турака и Арнаута такође је врло добро, но према Хришћанима су неповерљиви зато што мисле да би их ови потказали и изневерили. Према овоме између Хришћана и Мухамеданаца постоји мржња, али се и то јавно не испољава.
9. – Међусобно говоре већином Арнаутски и Турски.
Са својим старешинама говоре такође Арнаутски и Турски преко тумача. Врло мали број зна српски. Команде на српском језику брзо схваћају. Теоријска објашњења добро разумевају.
10. – Опхођење са старешинама је добро. Старешину сматрају за све и сва и са страхопоштовањем му прилазе. Испочетка су били неповерљиви али то неповерење све више опада.
11. Исхрана је по њиховом верском обичају. За куваре су захтевали своје људе, што им је по жељи и учињено.
12. Пошто међу њима има и таквих који су служили у Турској војсци, и у тој војсци имали и неке чинове, исти се могу употребити за десетаре, који, знајући српски, објашњавају поједине радње на турском и арнаутском језику, а затим командују српски.

Обвезници Мухамеданци из нашег Врањског округа, среза Јабланичког, доста су мирни и послушни, једино што се код њих примећава, то је велика туга за кућом и жеља, да кућу што чешће обиђу. Ако би мухамеданци ушли у састав неког пука, незгодно би било због исхране.

24. априла 1915 год.
Крагујевац

По заповести Начелништва
Пуковник,

ЛИТЕРАТУРА

1. Екмечић, М. (1973). *Райни циљеви Србије 1914*. Београд: Српска књижевна задруга.
2. Јагодић, М. (2009). Српско-албански односи у Косовском вилајету (1878–1912). Београд: Завод за уџбенике.
3. Јагодић, М. (2013). *Нови крајеви Србије (1912–1915)*. Београд: Филозофски факултет.
4. Шаљић, Ј. (2015). „Муслимани нових области Србије у српској војсци током Првој светској рата”. У: Срби и Први светски рат 1914–1918. Београд: САНУ.

ИЗВОРИ

1. Архив Србије, Министарство иностраних дела, Политичко одељење (АС, МИД, ПО).
2. Војни архив, Пописник 3, Врховна команда 1914–1920 (ВА, П3).
3. Војни архив, Пописник 6, Ратна архива дивизија и дивизијских области (ВА, П3).
4. Војни архив, Пописник 7, Ратна архива одреда, јединица и команди (ВА, П7).

JOVANA D. ŠALJIĆ
MILUTIN S. STIJOVIĆ

CONSCRIPTION OF THE ALBANIANS IN THE SERBIAN ARMY IN 1915:
CAUSES AND CONSEQUENCES

Summary

After the Constantinople Peace Treaty, concluded between Serbia and Ottoman Empire, ceased to have effect, conscription of the Muslim population of the new Serbian regions in the Serbian army had began. Given that the Albanians accounted for the largest part of the Muslim population in the new regions, most of the new muslim recruits were young Albanians from Macedonia and Kosovo and Metohia areas. Serbian military and civil authorities were guided not only by the need of reinforcing manpower but also by a need of integration of this part of the population into the new state, which from the beginning of conscription proved to be very problematic. Already from the December 31, 1914 when the Serbian authorities declared conscription, resentment, riots and escapes have become a regular occurrence which in the military units turned into an open indiscipline and disobedience. Albanian recruits particularly excelled in riots and disobedience and during the military operations in fall of 1915 they started to turn their guns towards their superiors and flee to the enemy's side. After that, their recruitment into Serbian army was suspended. The paper will present all the problems which Serbian authorities has faced with during the conscription of the Albanians into Serbian army in 1915, as well as the consequences of they involvement into Serbian military units and during the military operations.

KEYWORDS: First World War, Serbian Army, Albanians, muslims, conscription, riots, escapes.